

HORVÁTH BALÁZS

Erkölc és civilizáció

HORVÁTH BALÁZS

Erkölc és civilizáció

A környezeti problémák etikai oldala

TYPOTEX

A könyv kiadását a Magyar Tudományos Akadémia és
a könyvkiadói program keretében a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Horváth Balázs, Typotex, Budapest, 2020
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 062 4

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu

és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Főszerkesztő: Horváth Balázs

Tördelés: Janković Milán

Borítóterv: három.studio – marci borbas

Készült a Séd Nyomdában, Szekszárdon

www.sednyomda.hu

Tartalom

AJÁNLÁS (<i>Beer Miklós</i>)	13
ELŐSZÓ	17
1. RÉSZ	
GYILKOSSÁGOK, HÁBORÚK ÉS AZ ERŐSZAK REJTETTEBB FORMÁI	21
1. FEJEZET	
AGRESSZÍV ÖRÖKSÉG?	23
Erőszak az egyszerű társadalmakban és az államokban	23
Egyszerű társadalmak	25
Mennyire valósak a természeti népekre megállapított értékek?	28
2. FEJEZET	
VAD ÉS SZELÍD NÉPEK	32
A janomamik	32
Az acsék	34
A !kungok	40
A hadzák	48
3. FEJEZET	
A HÁBORÚ EREDETE	50
A történelem előtti háborúkról általában	50
Háborúk az ókorban	53
A háború eredete	54
Háborúznak-e a legközelebbi rokonaink?	57

4. FEJEZET

A MODERN ERŐSZAK NYILVÁNVALÓ FORMÁI	60
Gyilkosságok	60
Háborúk	68
Nem halálos bűncselekmények	76
Idegengyűlölet és népiirtás	77
Amikor a tettes az áldozat	81

5. FEJEZET

REJTETT ERŐSZAK A CIVILIZÁCIÓBAN	86
Közlekedési halálesetek	86
A gyilkos levegőszennyezés	94
Akikről gyakran megfeledkeznek	99
A levegőszennyezésen túl	103
Kultúra tévúton	106
Egy sorban az élvezeti drogokkal?	108

6. FEJEZET

A KÖRNYEZETI ERŐSZAK PSZICHOLÓGIÁJA	110
Lélektani megközelítés	110
Kockázattársadalom	113
Gondatlanság vagy közveszélyokozás? Jogi megfontolások	115
Legalizált erőszak	118
Permanens holokauszt	122
Az erőszak externalizációja	124
Ölés távolról	126
Diffúz erőszak	129
Lehetséges kifogások	132
Befelé fordított erőszak	133

2. RÉSZ	
MUNKA, TANULÁS, KÖZÖSSÉGEK ÉS EMBERI ÉRTÉKEK	141
7. FEJEZET	
MUNKA A GYŰJTŐGETŐ-VADÁSZÓ TÁRSADALMAKBAN	143
!Kung mindennapok a Kalahári sivatagban	143
A !kung vadászat	145
A hadza vadászat	147
A hadza gyűjtögetés	148
Munkaterhelés és a táplálék kalóriatartalma a !kungoknál	150
A munka az acsénál	155
8. FEJEZET	
MUNKA A CIVILIZÁCIÓBAN	157
A modern áramlathiány	157
A civilizált munkaidő számokban: a bejárás, a házimunka és a sport	161
Mennyi időnk marad alvásra?	162
Összesítés	165
Az idő legfőbb értékévé válása	166
Munkanélküliség, munkahelyi bizonytalanság, munkahelyi stressz	169
A krónikus időhiány	177
A felgyorsult idő	179
9. FEJEZET	
KÖZÖSSÉGEK, MAGÁNY, TÁRGYAK, EMBERI ÉRTÉKEK	184
Gyűjtögető-vadászó családok és tulajdonviszonyaik	184
A gyűjtögető-vadászó közösségi élet	186
Az élet vége a természeti népeknél	188
Tárgyi kultúra	190
A gyűjtögető-vadászók nagy ellenségei: a fősvényesség és a gőg	192
Civilizált családok	195
A magány a kétféle társadalomban	196

3. RÉSZ	
HÁZASSÁG, SZEXUALITÁS ÉS GYERMEKKOR	201
10. FEJEZET	
HOMLOKEGYENEST KÜLÖNBÖZŐ MEGKÖZELÍTÉSI MÓDOK	203
A házasság a természeti népeknél	204
A nemek közti egyenlőség	205
A szex mint örömforrás	209
A „korai” szex társadalmi és vallásos megítélése	210
A humán szexualitás evolúciós megközelítése	213
További érvek a humán promiszkuitás mellett	221
Az ember ellentmondásos viszonya a szexhez	223
Miért hisszük magunkról mégis, hogy monogámak vagyunk?	224
11. FEJEZET	
PROMISZKUIS EMBER?	227
Szexuálisan megengedő kultúrák	227
A moszuók titka	230
Az intimitás és a szerelem más megközelítésben	234
A házasság valójában	236
A szex és az erőszak	238
A szex és a vallások	243
12. FEJEZET	
GYERMEKKOR ÉS ISKOLA	246
Gyermekvállalás és gyermeknevelés a gyűjtögető-vadászó társadalmakban	246
Gyermeksors a civilizációban	253
Az iskola	257
Kísérletek az oktatás megreformálására	266
Kis gyűjtögető-vadászóink	269
A középfokú oktatás és a huszonkettes csapdája	273
A szex és a munka teológiai megítélése	276

4. RÉSZ	
HUMÁN ÉS NEM HUMÁN ÁLLATOK	281
13. FEJEZET	
EMBER „ÁLLATI” KÉPESSÉGEKKEL	283
A „szakadék”, amely legközelebbi rokonainktól elválaszt	283
De miben is nyilvánul meg ez az 1,2%?	286
Emberi tökéletlenségeink: figyelmünk és emlékezetünk hiányosságai	290
Meginyúlhatatlan önbizalom	296
Okosságunk határai	297
Majom szmokingban: belátási képességünk, önállóságunk, jószágunk és ítélőképességünk korlátai	299
A szerelmes és a tudós is majom	302
Majmok civilizációja	304
14. FEJEZET	
ÁLLATOK „EMBERI” KÉPESSÉGEKKEL	306
A nem humán állatok	306
Beszélő állatok	306
Élesen elkülönült fajok – vagy mégsem?	317
Mentálisan sérült emberek	320
A humán és a nem humán állatok helye a teológiában	321
Gondolatok a teológia állat- és emberképéről	326
Goodall és a csimpánzok	337
15. FEJEZET	
HELYZETÜNK ÚJRAÉRTÉKELÉSE	341
A zigóták is emberek	341
Egy közülünk?	343
Jogok a nem humán állatoknak?	345
Amit jobban tudnak nálunk	347
Mítosz és természettudomány	353
Az embertelen ember	356
Mi és a nem humán állatok	358
A felsőbbrendű ember	364

5. RÉSZ	
IGAZSÁG, ERKÖLCS, EGYENLŐSÉG	367
16. FEJEZET	
A KÖRNYEZETSZENNYEZÉS ERKÖLCSTANA	369
A rákkeltő anyagok és az erkölcs	369
Emberölés gépjárművel	371
A modern erkölcs	382
Mi tehát a különbség?	383
Mortalitási lábnyom és egyház	385
17. FEJEZET	
AZ EGYENLŐTLENSÉG SZINTJEI	391
Civilizált egyenlőtlenség	391
Igazságtalan történelem	392
Egyenlőtlenség a munkahelyen	406
!Kung főnökök	406
Acsé főnökök	409
Civilizált főnökök	410
A hatalom jellemtorzító ereje	413
Narcisztikus főnökök	415
Pszichopata főnökök	416
A nemek egyenlőtlensége	421
18. FEJEZET	
REJTETT TÉNYEZŐK	425
Frusztráltak társadalma	425
A negatív indulatok mértéke	430
Az agresszió és az emberölés közvetett kapcsolata	433
Generációkon átívelő hatások	436
A helyes életmód felelőssége	442

19. FEJEZET

VEGYÜLETEK HATÁSA ALATT

Veszélyes vegyszerek	451
Félresiklott vonzalom	458

20. FEJEZET

A VALLÁS ETIKÁJA

Az egyház és az erkölcs	466
A korabeli egyházi gondolkodás	468
A mai egyházi álláspont	474
Saját álláspontom	478
A büntetés kultúrtörténete	479
Egyéb fenntartások és hétköznapi tévedések	487
Ostoba bűnösök?	489
A tudomány érvei	500

21. FEJEZET

ERKÖLCSI MEGÚJULÁS A VALLÁS ÚTJÁN?

Döntéseink születése	503
Terhes felelősség	508
Az akarat szabadsága	508
Jóság vallás nélkül	513
Néhány további probléma	514
Zárógondolatok	518

<i>Irodalomjegyzék</i>	521
------------------------	-----

<i>Internetes hivatkozások</i>	537
--------------------------------	-----

<i>Név- és tárgymutató</i>	547
----------------------------	-----

Ajánlás

Az előttünk lévő évtizedeknek két komoly problémával kell szembenéznie: az egyik az ökológiai válság, a másik pedig a Föld túlnépesedése. A két folyamat sajnos egymás ellen dolgozik. Egyre több éhes ember lesz, és egyre kevesebb termőterület. Ennek a helyzetnek a kezelése erkölcsi kérdés. Annál is inkább, mert az egyre gazdagabb közösségek és az egyre szegényebb társadalmak közötti feszültség tovább élezi ezt a kritikus állapotot. Ezt a helyzetet már XVI. Benedek pápa jól érzékeltette a „Spe salvi” körlevelében. Szó szerint olvasható ez a mondat: „a haladás közelebről nézve a parittyától a hidrogénbombáig tartó haladás” (22.pont).

Ferenc pápa pedig a „Laudato sí” körlevelében már kifejezetten az „ökológiai megtérést sürgeti”(216. pont). Mindkét egyházfő természetesen a reményt a feltámadás húsvéti dimenziójában látja. Ugyanakkor az emberiség kollektív felelősségét is megemlíti, a „kollektív bűn” fogalmának bevezetésével. Természetesen izgat bennünket, hogy mi lesz az unokák várható jövője, életlehetősége, a „Seksmisja” film víziója vagy valami más? Az viszont egyértelmű, hogy a mi mai felelősségünk és minden előttünk élt nemzedéknek a felelőssége is abban áll, hogy meg tudta-e osztani a kenyerét a másik emberrel, vagy ahogy a legalapvetőbb erkölcsi kérdést megfogalmazzuk, hogy ember volt-e?

A kötet alapkérdését illetően, vagyis hogy erkölcsösebb-e a mai ember, mint az őskori társa, egy lényeges határpontot ott látok, amikor a másik ember látható arca eltűnt. Még az első világháború idején is volt kézitusa. A második világháború óta már személytelen az ellenség. A ledobott hidrogénbomba pusztítását már nem látja közvetlenül az a katona, aki ledobja. Az éhen halt ember arcát nem látja az, aki a kibocsátás mérséklését előíró egyezményt nem írja alá. Ez pedig a felelőtlenséget erősíti. A kérdés jogos, és sajnos a válasz is megjósolható.

Attól függetlenül, hogy valaki hívőnek tartja magát, vagy agnosztikusnak, ezekkel a kérdésekkel, amelyeket ez a nagyszerű tanulmány érint, foglalkoznia kell. Ennek értelmében jó szívvel ajánlom ezt a kötetet minden vallásos és nem vallásos, de mindenképpen gondolkodó és felelősséget érző olvasónak.

Nagymamám és nagybátyám emlékének

Előszó

Számtalan formában kering az interneten az a karikatúra, amelyen egy állatbőrökbe öltözött „ősember” kezében bunkót forgatva éppen elpáhol valakit. Elég volt egy rossz szó, vagy amikor még beszélni sem tudtak, egy rossz pillantás, és máris eljárt valamelyikük keze. Így képzeljük el távoli elődeinket, akik még a mezőgazdálkodás és az államok kialakulása előtt éltek, több száz generációval ezelőtt. Mindig is kultúránk alapmeggyőződése közé tartozott, hogy a múltban az erő szava hangosabb volt, mint napjainkban, amikor az érvek és a toleranciáé a főszerep. Számtalan film- és könyvrészlet, és még több elejtett mondat közvetíti felénk ezt az üzenetet, olyan hatékonyan, hogy mire felnövünk, többnyire eszünkbe sem jut azt megkérdőjelezni. A történelem előtti ember erőszakosságába vetett hit ezért megingathatatlan. Mindnyájan úgy gondoljuk, hogy az őskortól napjainkig az erőszak egyre inkább visszaszorult, mi vagyunk az eddig élt legszelídebb emberek, és ez az öröndetes tendencia bizonyára így folytatódik majd a jövőben is. Akiben a kétség leghalványabb árnyéka is felmerül, azt olyan tudományos művek győzik meg ugyanerről, amelyekre a továbbiakban én is sokat fogok hivatkozni (bár nem feltétlenül egyetértőleg).

Nem csak a kivételes szelídség az, amiben úgy érezzük, hogy messze túlhaladtunk a természeti ember lehetőségein. Úgy gondoljuk, hogy munkaidőnk is rövidebb, mint korábban bármikor. Mi már csak nyolc órát dolgozunk, az ipari forradalom idején élt emberek tizenkettőt, az ókori rabszolgák sorsa pedig még ennél is mostohább kellett hogy legyen. Ennek alapján logikus a feltételezés, hogy a paleolit kori embereknek még náluk is keményebben kellett dolgozniuk a mindennapi betevőért. Ha egyáltalán sikerrel jártak. Úgy képzeljük el őket, mint ijedt tekintetű, stressztől kimerült embereket, akik űzött vad módjára élték az életüket. Amikor hozzájutottak egy szerény zsákmányhoz, akkor is a horda legerősebb tagja fogyasztotta el a javát, a gyengébbek pedig egymás torkának esve osztoztak a maradékon. Feltételezhető, hogy a törzsfőnök nemcsak a táplálék elosztásában, hanem minden más tekintetben is szigorúan bánhatott az alacsonyabb rangúakkal. Akik közé magától értetődően az összes nő is tartozott. Ami a szabadságot,

egyenlőséget illeti, ezekben a vad időkben, évezredekkel az első bíróságok felállítása előtt, ilyesmiről nyilván szó sem lehetett.

De vajon tényleg ilyen lehangoló képet festett a tízezer évvel ezelőtti világ? A közelmúltig létezett gyűjtögető-vadászó társadalmakról már elég sokat tudunk ahhoz, hogy megalapozottan kételkedhessünk ebben. Ez a könyv, valamint *A beteg bolygó* és *A fenntarthatóság pszichológiája* számos érvet sorakoztat fel amellet, hogy az embernek a mezőgazdálkodás kialakulása előtti élete jobb volt a mainál. Miközben válaszok után kutatok, többnyire nem azokat a szempontokat vizsgálom, amelyeket az „optimista progresszivisták” szoktak (GDP alakulása, fémek árának csökkenése, találmányok számának növekedése stb.), ugyanakkor nem követem a „pesszimista környezetvédők” hagyományos szempontjait sem (óceánok savasodása, erdőpusztítás stb.). Mindkét szempontrendszer reális, de ki tudná megmondani, hogy valahány dolláros GDP-növekedés és valahány hektáros erdővesztésesség összességében milyen irányba mozdítja el az emberi életminőséget? A réz világgpiaci ára például nem hat ránk közvetlenül. De ha alacsony, akkor az állam több MR-berendezést tud venni, ami könnyebbé teszi a gyógyítást a kórházakban. Másfelől olcsóbbak lesznek a villanyautók, ami egyrészt növelheti a szabadidőnket (ha előtte nem volt autónk), másrészt a levegőszennyezés csökkentésével jót tesz az egészségünknek. Ugyanakkor ha elvon a biciklizéstől, az már inkább árt neki. Vagy itt van a légkör szén-dioxid-koncentrációjának növekedése. Szintén nem hat ránk közvetlenül (bár a kognitív funkciókat kismértékben rontja), de klímaváltozást okoz, az pedig növeli a szélsőséges időjárási jelenségek számát, valamint savasítja az óceánokat, ami csökkenti a biodiverzitást és a halászat sikerességét. Mindezekon keresztül ráadásul erősíti a migrációt, így mindent összevetve negatív hatást gyakorol az életminőségünkre. No, most ha valamennyivel csökken a réz ára, és valamennyivel nő a szén-dioxid szintje a légkörben, ki tudja megmondani, hogy hogyan változik az emberek átlagos életminősége? Én biztosan nem. De abból, hogy erről a közgazdászok és a környezetvédők között több évtizedes vita folyik, arra következtetek, hogy mások sem. Ezért ebben a könyvben (valamint a másik kettőben) ahelyett, hogy számtalan hasonló tényező eredő hatását próbálnánk meg felbecsülni, a könnyebb összehasonlítás kedvéért egy új szempontrendszert követünk. E szempontok abban különböznek a réz áratól és a szén-dioxid koncentrációjától, hogy közvetlenül befolyásolják az életminőségünket. Így ha ezek változását követjük nyomon az elmúlt tizenkétezer évben, akkor meg fogjuk tudni mondani, hogyan változott a humán életminőség a gyűjtögető-vadászó életmód elhagyása óta. (Hacsak nem némelyik a kedvező, némelyik a kedvezőtlen irányba változott. De mint láti fogjuk, nem ez a helyzet.) Íme, az általam ajánlott összehasonlítási szempontok:

- Munkaidő
- Alvás
- Erőszak
- Élettartam
- Alultápláltság
- Egészség
- Egyenlőtlenség
- Szabadság
- Munkanélküliség
- Erkölcsös viselkedés
- Közösségi élet, játék, szex
- Homoszexualitás
- Depresszió
- Boldogság

Ebben a könyvben a fentiek közül a munka- és alvásidővel, az erőszakkal, az egyenlőséggel, a szabadsággal, a munkanélküliséggel, az erkölcsösséggel (beleértve a többi állatfajjal kialakított viszonyunkat is), a közösségi élet gazdagságával, a játék és a szex kérdéskörével foglalkozunk. A nagy kérdés, hogy jobb helyzetben vagyunk-e ma, mint a gyűjtögető-vadászó ember. Ha igen, akkor érdemes volt végigcsinálni az elmúlt tíz évezred nyugodalmasnak nem nevezhető időszakát, és érdemes lesz továbbmennünk ugyanebbe az irányba. Ha nem, akkor viszont erősen el kell gondolkodnunk, milyen irányba haladjunk tovább.